

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

...Turime ilgesį būti žmogumi, žinančiu, ką reiškia būti žmogumi...¹

Kavoliškoji egzilio sąmoningumo samprata

Santrauka. Humanistinės Vytauto Kavolio sociologijos ir kultūrinio liberalizmo pamokos paveikė daugelį lietuvių kultūros lauko darbininkų. Profesoriaus intelektualinės biografijos tyrimai taip pat prasi-dėjo iš karto po jo mirties, tačiau daugelis jo galingos minties proveržių lieka nesuvokti iki prasmingos gelmės. Sąmoningumo būseną lietuvių egzilio istoriniame kelyje yra viena iš tų mentaliteto properšų, kuriai tirti V. Kavolis paskyrė ilgus metus. Straipsnyje bandoma tyrinėti jo sampratą ir užčiuopti uni-versalų – net ir šiandien – prasmės klodą.

Raktažodžiai: sąmoningumas, egzilis, liberalizmas, Vytautas Kavolis.

Intelektualiniame šiandienos lietuvių (o gal – ne tik jų) gyvenime pastebėtinas paradok-salus bruožas. Viena ar kita Vakaruose sužibusi mūsų žvaigždė gali puošti kone kiekvieno viešai besireiškiančiojo kepurę, bet bent kiek gilesnio supratimo, juolab analiti-nės biografijos bandymų gali nebūti. Tai prieš kelerius metus savo knygoje, skirtoje Jonui Mekui², yra išryškinęs literatas, kultūros tyrinėtojas Ramūnas Čičelis. Didysis Niujorko avangardisto vardas ilgus dešimtmečius skambėjo plačiuose kultūros laukuose – nuo pra-dedančiųjų kūrėjų iki Lietuvos kultūros diplomatijos ir biurokratijos atstovų raštų, bet nebuvo jokio rimtesnio jo kūrybinio gyvenimo tyrinėjimo. Anglakalbėje aplinkoje išleista knygų apie J. Meką, bet autoriai nematė jo lietuviško akiračio. Tik R. Čičelis atvertė naują puslapį.

¹ Kavolis, Vytautas, „Neramumo principas“, in *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006 [1961], 89.

² Čičelis, Ramūnas, *Jono Meko „aukso vidurys“: kūrybos filotopinė žiūra*. Vilnius: Versus, 2020.

Vytautas Kavolis nebuvo ir negalėjo būti populiariosios kultūros scenoje – pernelyg gili ir sudėtinga jo dramaturgija. Tačiau akademinėje ir autentiškai intelektualinėje plotmėje bent dešimtmetį po Kovo 11-osios jis buvo neabejotinai didžiausias autoritetas ir naujos minties gundytojas iš sovietinės galvosenos narvo besiveržiantiems humanitarams ir socialiniams mokslininkams. Dėl tos priežasties gana greitai po profesoriaus mirties išleistas didelis jo intelektualiam palikimui skirtų straipsnių rinkinys.³ Tačiau ir šiame rinkinyje galima pastebėti tam tikrą plyšį tarp populiarumo, dažno citavimo, teorinio sekimo ir gilesnio intelektualinės biografijos tyrinėjimo bei supratimo.

Labai reikšmingu žingsniu siekiant suprasti V. Kavolio sociologiją laikytina Alvydo Noreikos monografija „Kultūra ir emocijos Vytauto Kavolio sociologijoje“⁴. Autorius įsigilino į disciplinuotos sociologijos ir lyginamosios civilizacijų analizės baruose pasirodžiusius V. Kavolio darbus ir padarė tai, kas būtina tolesniems tyrinėjimams. Mat profesoriaus intelektualinė veikla ir jo kaip liberaliosios lietuvių egzilio srovės *spiritus movens* publicistika atveria be galo plačias erdves ir leidžia pastebėti daugelį jo minčių, kurios nėra savaime aiškios.

Tad ir dabar verta kartoti: vienas didžiausių lietuvių egzilio mąstytojų ir visuomeninio veiksmo meistrų V. Kavolis savo kūrybiniame aruode paliko daug labai originalių įžvalgų, kai kurias iš jų išplėtojo iki fundamentalių humanistikos ir socialinių mokslų standartus atliepiančių įrodymų. Vis dėlto daugelis kitų jo įžvelgtų mūsų būties plotmių liko laukti tolesnių tyrimų ir tikrinimo darbų. Akivaizdu, kad buvo tokių temų, kurios profesorių lydėjo visą gyvenimą ir kurioms jis jautėsi įsipareigojęs. Bet, kaip sakytų senieji romėnai, *ars longa vita brevis...* Mirtis pačiame intelektualinių jėgų žydėjime sutrukdė V. Kavoliui įgyvendinti užsibrėžtus sumanymus. *Sąmoningumas* kaip sudėtinė moralinių kultūrų mozaikos dalis jo kūryboje užėmė daug vietos, tačiau, regis, tai, kas jam ir vienalaikiams skaitytojams buvo tarsi *savaime aišku*, nutolo ir prašosi iš naujo interpretuoti. Šio rašinio uždavinys kaip tik toks.

Humanistinėje V. Kavolio sociologijoje (jis kartojo, kad sociologija yra tik tiek vertinga, kiek įstengia būti humanitariniu mokslu) teorija yra ant kelių parklupdyta prieš tikrovę. Anot jo, susidūrusios su begaline tikrovės įvairove, visos teorijos gali griūti it kokie kortų nameliai. Gyvenimas yra aukščiau mokslo metodo, net jei liberalaus galvojimo erdvėje mokslo argumentai yra žmogaus apsisprendimų pagrindas. Tačiau ten, kur mokslas bejėgis, visa ko kelrodis yra žmogaus sąžinė. Ar tai reiškia indukcinių galvojimo principų viešpatystę, kurioje transcendencija ir idėjų autonomija nebetenka galios? Greičiausiai – ne. Kavoliškoji patirtis labiau liudija jo siekius ieškoti pusiausvyros tarp intencionalios abstrakcijos ir akivaizdžios empirinės tikrovės, galimos stebėti, analizuoti, suprasti.

Jis ieškojo saiko ir laikėsi mokslinio (filosofinio) kuklumo. Anot V. Kavolio, jokia teorija ir jokia filosofija neatidengia visos tiesos. Jam artimesnė sokratiška laikysena, sureikšminanti abejojimo, nežinojimo, nepažinumo būsenas. Šiam principui ištikimas jis tapo

³ Kuolys, Darius ir Kavolienė, Rita, sud., *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

⁴ Noreika, Alvydas, *Kultūra ir emocijos Vytauto Kavolio sociologijoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2015.

studijuodamas doktorantūroje Harvarde ir – labiausiai tikėtina – Talcotto Parsonso dėka. Pasitelkdamas profesoriaus sąvokas, jis dar 1956 m. įrodinėjo: „mokslas, siūlęs vien instrumentalizmą, nėra pajėgus suvokti socialinės tikrovės ir aklas istorijai“⁵. Kavoliškiosios teorinės išvalgos išsvengė besąlygiško pasitikėjimo teorijomis ydų. Kuklios teorijos ir tyrimo instrumentai turi būti atsargiai naudojami, nuolat tikrinami ir ryžtingai tobulinami arba keičiami, jei tikrovės reiškinių nepavyksta tirti. Dėl tos priežasties „sąmoningumo“ sąvokos apibrėžčiai jis pernelyg daug dėmesio neskyrė, jos neplėtojo, nedetalizavo, nors lietuvių sąmoningumui paskyrė visą knygą.⁶

Dar akademinėje jaunystėje, būdamas Lietuvių studentų sąjungos kūrėju ir vienu iš įtakingiausių vadų, jis dažnai pasinerdavo į moralizuojančią publicistiką. Ankstyvuosiuose tekstuose jau matyti rūpestis dėl savos kartos misijos ir gyvenimo prasmės paieškų. Sąmoningumas, jaustas į plačiausiai suprantamos moralinės kultūros audinį, yra dažnai liečiamas ir ryškiausiai nuspalvintas. Tiktai šioje plotmėje jis nėra griežtai apibrėžtas, menkai paramstytas kokiomis nors aiškiai išreikštomis teorijomis. Jaunojo V. Kavolio akys yra atgręžtos į patį gyvenimą, visiškai nesistengiant sprauti jo mokslinių teorijų Prokrusto lovon. Kiek rizikuojant banalybe, galima sakyti, kad jo teorijos yra giliau teksto.

Štai 1955 m. jis svarsto jaunosios kartos galvose sklendžiančią vienybės sampratą ir be kompromisų teigia:

Tarp mūsų grumiasi dvi vienybės sampratos. Iš vienos pusės, turime pasyvųjį, nieko neveikiančių **šilto guolio** vienybę... Iš antros pusės – dinamiškų, galvojančių, kuriančių individų **susipratimo vienybę**. Šilto guolio vienybė reikalauja iš visų vienodumo ir už tai leidžia pasitraukti iš problematinio gyvenimo į ramų nieko neveikimą. Susipratimo vienybė šaukia individą būti sąmoningu, žinoti savo tikslą, aiškiai ir atvirai reaguoti į visuomeninio gyvenimo problemas, organizuotis, siekiant savo tikslų – ir vis vien laimėti vienybę per **bendradarbiavimą** konkrečioje veikloje su kitais, lygiai garbingais ir sąmoningais individualais.⁷

Kiek vėliau, 1968 m. išleistoje savo knygoje „Nužemintųjų generacija“⁸ nagrinėdamas lietuvių egzilio poetinę vaizduotę, profesorius išplėtojo tą XX a. antrosios pusės Vakarų žmogaus egzistencijos plotmę, kurioje sąmoningumas tampa lemiamu veiksnium. Ilgai brandintų tekstų, kuriuos V. Kavolis neretai vadindavo paskaitomis, vėrinys pavirto knyga „Sąmoningumo trajektorijos“. Pratarinės puslapiuose jis pačiai sąmoningumo sampratai paskyrė vos kelis sakinius – labai trumpai paaiškino, kad į knygą surinktose studijose „lietuvių kultūros istoriją siekiama suvokti ne faktografiškai, kaip įvykių eiga, bet analitiškai,

⁵ Kavolis, Vytautas, „Mokslas ir vertybės bendruomeninėje politikoje“, in *Nepriklausomųjų kelias*, 155.

⁶ Kavolis, Vytautas, *Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1986.

⁷ Kavolis, Vytautas, „Akademinė vienybė“, in *Nepriklausomųjų kelias*, 65.

⁸ Kavolis, Vytautas, *Nužemintųjų generacija: egzilio pasaulejautos eskizai*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1968. Šių eskizų pirminės formos dažniausiai būdavo paskaitos ar pranešimai. Pirmųjų dviejų skyrių tekstai lietuvių periodinėje spaudoje paskelbti jau 1959 m., tad yra geriausias įrodymas, kaip kantriai autoriaus eita prie to, kas galiausiai pasiekta „Sąmoningumo trajektorijose“.

kaip pro įvykius prasišviečiančius sąmoningumo poslinkius⁹. Jo manymu, sąmoningumo poslinkiai gali būti labai svarbi kultūros istorijos ašis:

Kultūros istorijoje domimės ne individualiais pergyvenimais, bet jų interpretavimo formomis, kurios, nors ir kilusios iš tokių pergyvenimų, išsiveržia už individualios patirties ribų, tapdamos „daug kam bendromis“ ir savo sukūrimo laikotarpio ribas peržengiančiomis, „istorijoje veikiančiomis“ sąmoningumo paradigmomis.¹⁰

V. Kavoliui tos paradigmos yra „simbolinės formos, dalyvaujančios ir reikšmių, ir veiksmų istorijoje“¹¹. Akysna krinta tai, kad nuoga „sąmoningumo“ sąvoka ir griežtu jos apibrėžimu jis nesirūpina. Pristato sąmoningumo paradigmą ir jo pasireiškimo pavidalus bei galimus jų aprašymo būdus, o ne patį sąmoningumą. Arba perspėja, kad „nei į momento reikalavimus įrakinti tekstai, nei subtilios kūrybinės išraiškos, nesusietos su tuo, kaip žmonės <...> laikosi savo privačiame ir viešajame gyvenime – *sąmoningumo paradigmomis nesusikristalizuoja*“¹². Regis, bent jau vienintelėje sąmoningumo raidai skirtoje knygoje jis su apibrėžimais elgiasi taip, tarsi viskas būtų savaime aišku.

Aišku ir tai, kad sociologui-humanistui ir liberaliosios lietuvių išeivijos intelektualiniam vedliui tai buvo aišku. Tokį tiesmukišką teiginį tenka grįsti daugybiniais, daugiau nei 30 metų trukusiais jo svarstymais, pradedant jau minėtais akademinės jaunystės straipsniais ir gilinant jau brandaus akademiko – „Metmenų“ kūrėjo ir redaktoriaus – rašiniuose pateiktomis įžvalgomis. Jau žinomi V. Kavolio intelektualinės biografijos fragmentai yra apipinti sąmoningumo būsenos svarstymais ir sąmoningumo praktikavimo faktais. Tačiau ir šiame – geistinais tyrinėtinais – profesoriaus intelektualinės biografijos bare matyti didelis prisilietimų prie sąmoningumo reiškinų įvairumas, tik primenantis, kad jam pačiam šis reiškinys jau seniai buvo įgijęs apibrėžtos sąvokos formas.

Kalbėtina apie sąmoningumo daugiskaitą. Pirmiausia, žinoma, išryškintina viena plotmė, kurioje V. Kavolis įsiterpia į pagrindinės srovės visumą – tai lietuvių *tautinio sąmoningumo* tema. Aprašydamas tautinio sąmonėjimo vingius ir kalvas, jis yra visai artimas Paryžiuje šiuolaikinės sociologijos užuomazgų ragavusio Mykolo Romerio galvojimui. Abiem buvo akivaizdu, kad be baudžios panaikinimo Rusijos imperijoje jokio sąmoningumo ir jokio tautinio prisikėlimo būti negalėjo. Baudžios panaikinimas ir vienam, ir kitam buvo it naujojo lietuvių tautiškumo Jonas Krikštytojas. Tai simbolizuoja ir „Sąmoningumo trajektorijų“ moto virtusi Vaižganto išpažintis.

Tačiau sąmoningumas kaip laisvo žmogaus egzistencinis orientyras ir kilnaus individualisto *pareigybinė elgsena* – sociopsichologine ir filosofine prasme – buvo sudėtingesnis reikalas. Į V. Kavolio jaunystės samprotavimų palikimą įeina bent keletas labai rimtų rašinių, kuriuose jis išdėsto tai, kas – tikėtinausia – „sąmoningumą“ darė jam savaime aiškia sąvoka. Tiesa, ankstyvuosiuose (daugiau mažiau XX a. 6 dešimtmečio vidurio) straipsniuose aiškinama ir sąmoningumo, ir *susipratimo* būseną, kurios, neabejotina, sietinos su *sąžinės*, tad *sąžiningumo* imperatyvu. Sąmoningumas, apipintas tomis gretutinėmis

⁹ Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos*, 9.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

sampratomis, V. Kavoliui, žinoma, yra ne biomedicininės, o moralinės prigimties dalykas, pasireiškiantis individo patirtyje. Tai jis formulavo labai anksti, jau cituotame 1955 m. straipsnyje akademinės vienybės klausimu.

Apie 1960-uosius paskelbtas V. Kavolio straipsnis „Laisvo žmogaus tiesa“, kuriame jis ryškiau brėžia sampratos kontūrus, perpindamas laisvės, tiesos, individualizmo ir moralybės gijas. Štai keletas tikslų, kone jautriomis sentencijomis vertų tapti jo minties šuvių:

Laisvė yra toksai gyvenimo būdas, kada individo **sažinė** laikoma galutiniu arbitru klausimuose, kurių **protas** negali moksliniu objektyvumu išspręsti.

Laisvė nepaneigia tiesos, tačiau remiasi tikėjimu, kad tie tiesos aspektai, kurie protu neprieinami, įgyja tikrąją reikšmę tiktai žmogaus už juos apsisprendimu. Kaip vidinį grožį, slypintį kitame žmoguje, pamato tik tas, kas savo paties siela jį pažadina, taip ir vidinė dalykų tiesa iš abstraktumo atgaivinama gyveniman tiktai laisvu ir beribiai nuoširdžiu žmogaus už ją pasisakymu.¹³

V. Kavolis tame tekste įrodinėja (ir net įtikinėja) besąlygišką ryšį tarp individualizmą sąlygojančios laisvės ir sąmoningumo – vienas be kito jie negali išlikti moralės viešpatijoje. Jis aiškina, kaip žmogaus vaikystėje veikia jo tautinė ar lokalinė-bendruomeninė kultūra: „juo jaunesnį jį veikė tautinė kultūra, juo nesąmoningiau ji buvo pasisavinta, ir tuo būdu juo absoliučiau jinai apsprendžia asmenybę“¹⁴. Žinoma, ankstyvieji elementai, anot V. Kavolio, yra labiau jausminiai, savyje uždarantys. Bręstantis žmogus dar negali reflektuoti vaikystėje iš savo kultūros pasisavintų jausminių reagavimo būdų. Refleksija ateina vėliau:

Tuo būdu žmogus, kuris nėra laisvas sąmoninių savo kultūros elementų atžvilgiu (ir tuo būdu ligi amžiaus galo paliks savo tautinės kultūros vaikas), gali būti gerokai laisvas sąmoningųjų racionaliuųjų savo kultūros elementų (ideologijų, filosofijų, religijų) atžvilgiu. Tokią prasmę ir turi žmogaus sugebėjimas pralaužti savo kultūros kiautą: jis gali mechaniškai pasiduoti jos apsisprendimams ir ten, kur jie nėra privalomi, arba jis gali ir nepasiduoti ir mėginti suprasti plačiau ir surasti, kas jam geriau tinka (savo asmeninę pasaulėžvalgą).¹⁵

Sekdamas savo mokytoją Harvarde T. Parsonsą, V. Kavolis aiškina, kad nuo to savosios kultūros sąmoningo klodo žmogus negali atitrūkti, negali atitrūkti nuo savo smegenų ir nugarkaulio. Tad sąmoningumas yra tik iš dalies autonomiška sritis. Juo racionaliau ji suformuluota, juo labiau ji nepriklausoma. V. Kavolis manė, kad „žmogaus „laisvė“ nuo aplinkos glūdi jo sugebėjime tą aplinką **racionalizuoti**, arba interpretuoti pagal logiškas kategorijas, sąmoningai suderintas jo paties galvoje, ir tuo būdu ją kontroliuoti, užuot buvus jos kontroliuojamam“¹⁶. Tuomet sociologas ištaria savo sentenciją: „Žmogus išnaudoja savo laisvę, racionalizuodamas savo aplinką ir tuo būdu tapdamas suvokiančiu jos valdovu.“¹⁷

¹³ *Ibid.*, 202–203.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, 216.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*

Aptariamame straipsnyje yra dar keletas labai gilių V. Kavolio įžvalgų, leidžiančių suprasti, kodėl po 30 metų jo darbų akademinėje Amerikos ir intelektualinėje lietuvių išeivijos aplinkoje sąmoningumo kategorija tampa tarsi savaime aiškiu dalyku:

Žmogus pripažįsta tik tą tiesos aspektą, kuris geriausiai išreiškia jo asmenybę. Savo pripažįstamą tiesą žmogus išreiškia savo gyvenimu (ir dėl to iš žmogaus gyvenimo, bet ne iš žodžių, galima spręsti, kokią tiesą jis priima). Tik ta tiesa, kurią žmogui išreiškia jo asmenybė ir kurią jis gali savo gyvenimu išreikšti, yra jam prasminga. Tik šios tiesos pasirinkimas yra psichologiškai tikslus. Tačiau, jei žmogus yra laisvas pasirinkti, jis turi sąmoningai suvokti, pirma, kurios yra alternatyvos (ir dėl to susipažinti su daugiau, kaip viena minčių sistema) ir, antra, ką jis yra nesąmoningai pasirinkęs. Jis turi racionalizuoti savo paties gyvenimą, surasti jame įkūnytus principus ir įsitikinti, ar tie principai logiškai derinasi savo tarpe ir ar jis gali sąmoningai prisipažinti prie tų tikslų, kurių jis nesąmoningai siekia, pagal juos gyvendamas. Šį procesą vadiname asmeninės filosofijos susikūrimu. Jame matome svarbiausią žmogaus laisvės **intelektualinio** aspekto reiškimąsi (**humanistinis** aspektas reiškiasi žmogaus vidinio reagavimo į save, savo sąvokas ir savo santykius su kitais žmonėmis asmeniniu turiniu).¹⁸

Labai apibendrinant, sąmoningumo slenkstis V. Kavolio vaizduotėje atskiria dvi žmogiškosios egzistencijos būsenas. Istorinėje sociologijoje viena, ankstesnioji, neretai tyrinėtojų buvo vadinama sinkretine. Kai kada kultūros istoriografijoje rasime siekį apibrėžti tai kaip reprezentatyvios kultūros (ar net egzistencijos) pobūdį. Žmogus savo esme ne tiek išreiškia savo individualumą, kiek reprezentuoja savo luomą – bajorų, valstiečių, dvasininkų.

Iš esmės tai – tokia gilia tradicijos vaga tekanti kultūra, kurioje kolektyvinės formos (religinis tikėjimas, papročiai, socialinės-politinės santvarkos įsakmumas ir jos išugdyta pareiga lenktis galingesniam) diktuoja privalomai teisingo gyvenimo taisykles. Žmogaus apsisprendimo vienaip ar kitaip gyventi amplitudė labai menkai išreikšta. Platesnis asmens laisvės žingsnis *ancien regime* epochoje kaipmat reiškė išvaymą iš jo luomo bendruomenės ir patekimą anapus normatyvinės – arba už įstatymo – ribos. Senieji elgetų, valkatų ir kriminalinio pasaulio atstovų būriai nuo senovės buvo gana dideli, bet dabar kalbame ne apie juos.

Senajo režimo griūtis ir kapitalizmo epochos asmeniškai išlaisvinamas žmogus pamažu įgyja savybių, kurios leidžia atpažinti modernių laikų psichologinį individą. Nuo XIX a. pirmosios pusės egzistencinės filosofijos balso per šopenhauerišką žmogiškosios valios išaukštinimą ir Friedricho Nietzsche'ės antžmogio vaizdinį į XX a. žengė vis labiau gausėjantys būriai žmonių, tarnaujančių Vakarų individualizmo dievams. *Sau-žmogus* eina taip toli, kad už viską savo gyvenime turi būti tik pats sau atsakingas. Pakartosiu V. Kavolio sentenciją: „Žmogus išnaudoja savo laisvę, racionalizuodamas savo aplinką ir tuo būdu tapdamas suvokiančiu jos valdovu.“ Taip XX a. antrosios pusės Vakarų žmogaus

¹⁸ *Ibid.*, 218.

lemtis – nepaisant tam tikro civilizacinio vėlavimo – užgriūna laisvajame pasaulyje atsidūrusio lietuvių pečius.

Žinoma, tos bendros Vakarų kultūros sąvartos ir kategorijos buvo pagrindinės srovės raštų kone privaloma dalis. V. Kavolis tuo nieko naujo nepasako. Jis kartu su XX a. antrosios pusės Vakarų intelektualais (pirmiausia Erichu Frommu) labai skaudžiai juto, kad laisvės ir individualizmo proveržis šiuolaikinio žmogaus vaikystėje galėjo baigtis *pabėgimu nuo laisvės*, vėl – dabar jau XX a. viduryje – uždariusiu žmogų į totalitarizmo narvą. Nacizmas jau buvo reflektuojamas be gailėsčio, o štai rusiškas, sovietinis komunizmas, kurio aukomis tapo Baltijos šalys, nebuvo vienareikšmiškai dekonstruojamas. V. Kavoliui abu „-izmai“ buvo neabejotinas blogis, naikinęs sąmoningo žmogaus pasirinkimo laisvę.

Tačiau akivaizdu ir tai, kad lietuvių modernėjimo kelyje vis labiau žybsinčių didingų sąmoningumo proveržių išryškėjimas buvo labai originalus V. Kavolio veiksmas. Tai, kas vis labiau lėmė Vakarų žmogaus egzistenciją, aštriausiai teko išgyventi Antrojo pasaulinio karo liepsnų ir sovietinės Lietuvos okupacijos iš gimtosios žemės išvartotos DP kartos karo pabėgėliams – tiems, kuriuos vieni (Mykolas Biržiška) pavadino poetų ir karių emigracija, o kiti su Pulgio Andriešio skausmingu juoku šaukė Dievo paukšteliais.

Giliausiai į dramatiškos lemties sąmonės sluoksnius V. Kavolis įsiskverbė savo „Nužemintųjų generacijoje“, kurioje poetinės vaizduotės ir nuoširdaus jautrumo tekstus jis išnaudojo it kokį sąmonės archeologijos kultūrinį sluoksnį. Lietuvių egzilų poezijos strofos jam tapo svarbiausiais liudijimais skausmingo ir ūmaus visos kūrėjų kartos sąmonėjimo lūžio, kuris Vakarų pasaulyje prasidėjo anksčiau, rutuliojosi natūraliau, užtruko ilgiau ir neretai buvo ne toks kontrastingas.

XX a. vidurio visa griauantis karas ir viską praradusi karo pabėgėlių egzodo pradžia truko kiek ilgiau nei 5 metus. Prasidėjo sunkiau laike apibrėžiama išvartųjų odisėja. V. Kavolio samprotavimai apie šios kartos egzistencinius iššūkius, regis, geriausiai atskleidžia sąmoningumo sampratos bruožus. Tuomet, kai karo vėtra išpustė sovietų keliamo siaubo genamus lietuvius į sugriautą Vokietiją ir sutrikusį Vakarų pasaulį, pabėgėlius užgriuvo visa praradimų našta. Ji ypač palietė tą mokyklos paauglių kartą, kuri negalėjo išsinešti laisvoje Lietuvoje subrandintos tapatybės, sukauptos patirties ir susiformavusių pažiūrų. Tai buvo vyresniųjų privilegija. Nužemintųjų generacija *par excellence* buvo tie, kurie išsinešė laimingos vaikystės prisiminimus ir susidūrė su visiška nežinomybe.

Šio priverstinio lietuvių egzodo metai sutankino visa tai, kas ilgaus modernizacijos dešimtmečiais ištikdavo kitas tautas ir visuomenes, kurioms teko žengti kapitalistinės modernizacijos keliu. Išėjimas iš baudžiosios nelaisvės į pilietinių teisių ir demokratijos erdvę, iš tradicijų tvirtovės – kaimo į pramoninius didmiesčius, globalaus pasaulio atsivėrimas ekonominės migracijos siautulyje, pagaliau ir pabėgimas nuo totalitarinės sovietų imperijos – visa tai vyko vienu metu. Praradus gimtąją žemę, tradiciją ir net Dievą, kas tada lieka tik pradedančiam gyvenimui žengti žmogui?

Sąmoningasis nužemintųjų generacijos santykis su istorija prasideda žeidžiančiu istorijos neteisingumo pojūčiu. Istorija neteisingiausia tiems, kuriems ji atėmė galimybę realizuoti savas jėgas. Šiuo likimu nužemintųjų generacija dalijasi su visų laikų egzilais ir visų rasių

skriaudžiamaisiais, su neprivilegiuotu žmogumi apskritai. Nužemintieji save pirmiausia definuoja tuo, ką pajunta savyje nykstant.¹⁹

V. Kavolio negailestinga logika diktuoja žodžius, paaiškinančius skaudaus sąmoningumo prigimtį, kurios DP jaunosios kartos lietuviams nepavyks išvengti.

Istorija niekina žmogų ne tada, kai jį verčia kentėti, bet tada, kai jos liepsnos tapyba – skausmas – lieka beprasmis. Bet gal egzilų skausmui skirtas kuris reikšmingesnis postas prasminga pripažintoje visatos rikiuotėje? – sociologas klausia savęs ir savo bendraminčių. – Gal kartos prakeikimas – tai jos žmogiškąsias pareigas primenanti bausmė už pabėgimą nuo nelaimės ištiktos tautos, atsisakant dalytis jos skausmingu likimu? Gal generacija nužeminta (ne tik žemę praradusi, bet ir istorijos moraliai niekinama) todėl, kad bandė išvengti pavergtųjų kentėjimo?²⁰

Sakytume, šie samprotavimai yra negailestingi pokario pabėgėliams, tačiau tokios pačios skausmingo sąžiningumo sau ir bendro likimo žmonėms nuotaikos yra besąlygiškai įtvirtintos J. Meko, Antano Škėmos ir Algimanto Mackaus galvosenoje. Vėlgi savo ankstyvuosiuose raštuose V. Kavolis stačia galva nėrė į dar gilesnes poetinės vaizduotės gelmes, kurių šviesotamsoje draikosi labai sudėtingi sąmoningumo pasireiškimai. Šiuose raštuose nerasis kokio nors mokyklinio ar akademiškai disciplinuoto apibrėžimo. Interpretuodamas J. Meko mintis, jis toliau niuansuoja tos nužemintųjų savivokos bruožus, užpildydamas sąmoningumo turinį labai sudėtingomis savivokos konfigūracijomis:

Kad ir ką būtų išdavusi išėivija, egzilyje pabudusieji yra išmokę skausmo universalumą. Nuo istorijos pabėgusieji tesisieloja dėl jiems patiems padarytų skriaudų, o sąmoninguosius egzilus (pabraukta mano, – E. A.) jų patirtoji skriauda yra įjautrinusi visuotiniam egzistencijos neharmoningumui ir iš šio pajutimo kylančiai moralinei pareigai. Į žmogų triuškinančią istoriją galima atsakyti visų triuškinamųjų solidarumu.²¹

Lietuvių poetinėje vaizduotėje egzilus ištikusi drama kavoliškai interpretuojama kaip bendro Vakarų žmogaus likimo egzistencijos apraiška. Konkretus karo pabėgėlių jaunosios kartos patyrimas it lašas jūroje ištirpsta XX a. antrosios pusės tragiškos istorijos finale: išsilieja *galutinis žmogaus nužeminimas*, kurį jau galima pavadinti *metafiziniu pasityčiojimu*. Kai pasaulinis karas griuvėsiais paverčia kone visą senąją žemyną, kai kilni Vakarų civilizacijos tradicija ir rafinuota vokiečių kultūra pasirodė bejėgė prieš begalinį žvėriškumą, kai tradicijos teikiamas jau nebeįmanomas į absurdiško likimo srovę įmestam individui, kas gali būti kelrodė žvaigždė? Vakarų egzistencialistų galvosūkliai ir gyvenimo kryžkelėse sutrikę žmonės dabar yra jaunosios išėivijos intelektualų kartos bendrakeleiviai. Tokiu atveju asmens sąmoningumas, V. Kavolio supratimu, tampa išsigelbėjimo šiaudu, vertu pamokslauti gyvenimo prasmės paieškose pasiklydusiųjų būryje:

Nėra jokių žmogui prasmingų reveliacijų istorijos slinkytyje. Nei jos dėsniai, nei atsitiktinimai nepasako, kodėl žmogus kenčia, kuo jis gyvena ir kokie jo tikslai.

¹⁹ Kavolis, *Nužemintųjų generacija*, 72.

²⁰ *Ibid.*, 73.

²¹ *Ibid.*, 74.

Istorijos neprasmingumams pro juos dengiančias ideologines iliuzijas pražvelgti reikia būti jos kuo tobuliau nužemintam. Istorija ypač tobulai triuškina mažuosius. Bet ir istorijos mažieji gali įgyti nesutriuškinamą žmogišką reikšmę, kai jie radikaliai, nebijodami apnuoginti savo silpnybių ir savo sentimentų, konfrontuoja su savo likimu ir, su juo besigrumdami, subręsta.²²

Visa, kas nutiko Vakarų žmogui pasaulio karo griuvėsiuose, kas kilo prieš akis branduolinio susinaikinimo galimybių migloje, kas bloškė pokrikščioniškosios eros absurdo ir beprasmybės dulkes į veidus, ne tik galiojo lietuvių egzilui, bet ir kaip tik jam pasireiškė pačiomis radikaliausiomis formomis.

V. Kavolis iškyla kaip tas, kuris moralizuoja iš savęs paties reikalaudamas daugiausiai. Jis prabyla ir nenustoja kalbėti *karių ir poetų emigracijos* kalba. Lietuvių egzilio žmogus yra išvartytas iš kadaise prigimtinio atrodžiusio rojus, kuris galėjo savo tradicijomis diktuoti individui gyvenimo prasmės užkalbėjimus, leido plaukti ramioje srovėje, sprendimus palikdamas prigimčiai ir Dievui. Išvartytas iš to kaimiško jaukumo, egzilas taip pat jaučiasi išvengęs rusiško totalitarizmo jungo, tačiau ta dramatiško likimo malonė buvo nuolat atsveriamą kaltės prieš pavergtus tėvynainius jausenos.

Kas nutinka, kai viskas dingsta: sava žemė, namai, civilizacijos dovanos ir Dievo žodis? Tuomet į klausimą, kaip prasmingai gyventi ir net kodėl verta kankinančiame absurde gyventi, privalo atsakyti pats individas. Nieko savaime aiškaus neliekant, sąmoningas pasirinkimas, iš individualios sąžinės kylantis įsipareigojimas tampa žmogui ir pradžios, ir pabaigos sąlyga. Tai – egzilų lemties sulietuvintas Vakarų individualisto gyvenimas, kurio prasmė be moralinių-vertybinių savybių yra nepasiekiamą. Tad sąmoningumas kavoliškajame būties akiratyje yra svarbiausia sąlyga gyventi prasmingai.

Literatūra

Čičelis, Ramūnas, *Jono Meko „aukso vidurys“: kūrybos filotopinė žiūra*. Vilnius: Versus, 2020.

Kavolis, Vytautas, „Akademinė vienybė“, in *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006 [1955].

Kavolis, Vytautas, „Mokslas ir vertybės bendruomeninėje politikoje“, in *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006 [1953].

Kavolis, Vytautas, „Neramumo principas“, in *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006 [1961].

Kavolis, Vytautas, *Nužemintųjų generacija: egzilio pasaulėjautos eskizai*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1968.

Kavolis, Vytautas, *Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1986.

²² *Ibid.*, 77.

Kuolys, Darius ir Kavolienė, Rita, sud., *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Noreika, Alvydas, *Kultūra ir emocijos Vytauto Kavolio sociologijoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2015.

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytautas Magnus University, Lithuania

KAVOLIS' CONCEPT OF CONSCIOUSNESS OF EXILE

Summary. The lessons of Vytautas Kavolis' humanistic sociology and cultural liberalism have had a profound influence on Lithuanian cultural thought. Scholarly engagement with the professor's intellectual biography began immediately after his death, yet many of his most powerful insights remain insufficiently understood in their full depth. One such area is the state of consciousness along the historical trajectory of Lithuanian exile: a mental and cultural space to which Kavolis devoted many years of research. This article seeks to explore the concept of exile consciousness and to illuminate its universal significance, which remains relevant today.

Keywords: consciousness, exile, liberalism, Vytautas Kavolis.